

מבוא

כדי להיאבק באויב, עליך להכירו. זהו אחד מעקרונות היסוד של כל אסטרטגיה ראויה לשמה. להכירו, פירוש הדבר לא רק להכיר את פגמיו ואת חולשותיו, אלא להכיר בעוצמתו. כאשר שמענו לראשונה את המיתוסים הפוליטיים, מצאנו אותם כה אבסורדיים ובלתי־הולמים, כה דמיוניים ומגוחכים, עד כי בקושי עלה בידנו להעניק להם מידה כלשהי של חשיבות. עתה כבר ברור לכולנו כי זו הייתה טעות מרה. אל לנו לחזור על אותה הטעות. מוטל עלינו אפוא ללמוד את המקור, את המבנה, את השיטות ואת הטכניקה של המיתוסים הפוליטיים. עלינו לראות את אויבנו פנים אל פנים, כדי שנוכל להילחם בו.¹

ארנסט קסירר

מהו הנאציזם? שאלה זו העומדת מאז סיום מלחמת העולם השנייה במוקד אין ספור מחקרים, תיאוריות ומסות הגותיות, העסיקה רבות גם אידיאולוגים, תיאורטיקנים ואנשי הגות ומדע ברייך השלישי. מרבית מנסחיה של השקפת העולם הנאצית בשנות ה־30 היו תמימי דעים כי המהפכה הנאציונל־סוציאליסטית טרם הושלמה עם כינונו של הרייך השלישי וכי המדינה הנאצית טרם הגיעה לכלל גיבוש צורתה הסופית. עיון חוזר בטקסטים של בכירי האידיאולוגים של הנאציזם מגלה כי תצורתה האידיאלית של המדינה הנאצית – אף שזכתה לעיסוק אינטנסיבי – נותרה בבהינת עניין לא פתור. עם זאת וחרף היריבויות, המחלוקות והוויכוחים הרבים בסוגיות של השקפת עולם ברייך השלישי, ביסוד

1 .Cassirer 1946, 269

שלל העמדות והניסוחים האידיאולוגיים עמד עולם המושגים הביולוגי בבחינת מקור הלגיטימיות ההיסטורי והטבעי של המדינה הנאצית.

הקביעה כי "הנאציונל-סוציאליזם אינו אלא ביולוגיה יישומית" הייתה שגורה בפי מדענים, אינטלקטואלים ואידיאולוגים ברייך השלישי,² אולם כיצד הבינו הללו את המושג "ביולוגיה"? כלום ראו בה קטגוריה מדעית גרידא? באיזו מידה שאבו מנסחיה של תורת הגזע את מושגיהם ממדעי הטבע וכיצד הצדיקו את הכפפת המדע לפוליטיקה? הספר שלפנינו מבקש להשיב על שאלות אלו ולבחון מחדש את מערכת הייצוגים והקטגוריות המושגיות שעיצבו את השקפת העולם הנאצית; מטרתו להציע פרספקטיבה חדשה לבחינת היבטים אלה ולהציג קשת שלמה של משמעויות שחמקו עד כה מעיני ההיסטוריונים. מטרתו להראות כיצד ניסחו הוגים, אנשי מדע ותיאורטיקנים נאצים את השקפת עולמם במושגים הוליסטיים וסינתטיים, שכוונו לניתוחן של ההבחנות הפוזיטיביסטיות והמכניסטיות בין גוף לנפש, טבע לרוח, הוויה לתודעה, עובדות לערכים. אולם יש להדגיש: דחיית הרציונליזם והפוזיטיביזם המדעי אינה מעידה בהכרח על חוסר עקביות מחשבתית או לחלופין – על היעדרה של מסגרת מושגית ופילוסופית בעלת מידה מסוימת של לכידות פנימית. כפי שנראה, הנאציזם ניכס לצרכיו הפוליטיים דפוסי מחשבה שרווחו באקלים האינטלקטואלי הגרמני והטעין אותם במשמעויות שתאמו את השקפותיו האידיאולוגיות. ספר זה מבקש אפוא להעמיק את הבנתנו לא רק באשר למאפייניה הייחודיים של התופעה הנאצית ושורשיה בתרבות ובהגות הגרמנית, אלא להתחקות אחר אופני הבנייתה של האידיאולוגיה הנאצית כהשקפת עולם טוטלית שסיפקה מענה רלוונטי למצוקות ולבעיות הקשורות בחוויית המודרנה.

אמנם מנסחיה של השקפת העולם הנאצית התיימרו לבסס את תביעותיהם הפוליטיות על אמיתות בעלות תוקף מדעי ולעצב את חזונם על בסיס חוקים טבעיים שאפשר לאמתם אמפירית, אולם בד בבד תפסתם את מושגי החיים הושפעה ממסורות אינטלקטואליות מושרשות ומהלכי רוח מודרניסטיים שחתרו

2 אמירה זו מיוחסת למדען הגזע פריץ לבן, והיא שבה והושמעה לא פעם מפי בכירים נאצים כדוגמת רודולף הס (Rudolf Hess) והנס שם (Hans Schemm).

במפגיע תחת השפעתה של התבונה המדעית וקראו תיגר על הנחות המוצא המטריאליסטיות והרדוקציוניסטיות שביסוד מדעי הטבע. בכירי האידיאולוגים והתיאורטיקנים הנאצים בשנות ה־30 תבעו להבחין ברורות בין התחום המדעי המכונה "ביולוגיה" לבין מה שהגדירו כ"השקפת עולם ביולוגית" (Biologische Weltanschauung); הם סיפחו וניכסו רעיונות ותמות שרווחו במסורת המחשבה הגרמנית ושעתקו אותם בצורות שונות לתוך השיח הביולוגי־מדעי; כך הביאו ליצירתה של רשת מושגית חדשה ששילבה יסודות רציונליים ואי־רציונליים, פרוגרסיביים וריאקציונריים, ואפשרה להתמיר מושגים נטורליסטיים בהגדרות ביולוגיסטיות שחרגו מהוראתן השגורה במדעי הטבע.

עמדות אלה לא צמחו בחלל הריק. הן נתגבשו על רקע תחושה של משבר עמוק בחיי הרוח ובמדעים הגרמניים ברבע הראשון של המאה ה־20. בעידן שלאחר מלחמת העולם הראשונה חל כרסום ניכר במעמדו של הפוזיטיביזם המדעי ונתערערה האמונה בכוחו של המדע לרפא את תחלואי החברה. המדע, טענו משכילים גרמנים רבים, אינו יכול לקבוע ערכים, ועל כן אינו יכול לשמש בסיס להתחדשות תרבותית ולאומית. נדרשה אפוא השקפת עולם חדשה, אינטגרטיבית והוליסטית שיש בכוחה להקיף את מלוא היבטי החיים ולהעניק לאדם ודאות ויציבות בעולם חילוני, דינמי ורב־תפוכות. הביולוגיה בהקשר זה נתפסה כמקור של סמכות לעיצוב ראיית מציאות חדשה ולגיבוש כללי מוסר חדשים כחלופה לעולם הערכים היהודי־נוצרי שאבד עליו הכלת. טיבה הגמיש והסתגלני של השפה הביולוגית, ובכלל זה של מושג הגזע, אפשר הטמעה של מוטיבים, סמלים ודימויים שנפוצו בהגות הלאומית הגרמנית מראשיתה וסייעו בכינונו של המדומיין הלאומי על בסיס קשרים טבעיים ואורגניים.

התפתחות חקר התורשה בראשית המאה ה־20 והתמורות שהניע בחקר הגזעים האנושיים, נתפס כטומן בחובו תובנות חדשות באשר לטבע האדם וההיסטוריה. אולם בד בבד עם ההכשר שהעניקו הגילויים הנגטיים לתביעות האַאוֹגְנִיּוֹת והגזעניות, הם עוררו שורה של בעיות מדעיות, אתיות ופילוסופיות. בעיות אלה המריצו מדענים ותיאורטיקנים של גזע לחרוג מהניסוחים המדעיים המקובלים ולטפח תפיסה חדשה של ביולוגיה ששימשה מצע לפריחתם של ניסוחים אנתרופולוגיים מגוונים שחדרו לתוך נושאי הליבה של הפוליטיקה,

התרבות והרוח. אל מול הביולוגיה המכניסטית הרואה בחיים לא יותר משרשרת סיבתית של תהליכים פיזיקו-כימיים, העמידו מדענים ותיאורטיקנים גרמנים תפיסה הוליסטית וויטליסטית של ביולוגיה הרואה בישויות אורגניות התגשמות צורנית של אנרגיית חיים אימננטית, של דחף או רצון טלאולוגי המזוהים עם הנפש. תופעות אמפיריות נתפסו כמכילות ממד פנימי נסתר שלא ניתן לרדוקציה מדעית; רעיונות מטפיזיים וספירטואליים עברו תהליך של טבעון והותאמו לעולם המושגים האנתרופולוגי-ביולוגי. בעקבות תפיסות אלה, נוסחו מחדש לא רק יחסי הזיקה בין תחומי הדעת (מדעי הטבע ומדעי הרוח), אלא הוכשרה הקרקע לאיחוד בין המחשבה המדעית לרגש הדתי – או בלשונם של האידיאולוגים הנאצים – בין ידיעה לאמונה. סינתזה זו היא שהעניקה לגזענות הנאצית את טיבה האירציונלי הרדיקלי והיא שאפשרה להפשיט מושגים כדוגמת גזע, ביולוגיה ודם מהוראתם המדעית-נטורליסטית ולהטעינם במשמעויות מטפיזיות, דתיות ולעיתים אף גאוליות.

ניכוסן של תבניות מחשבה ויטליסטיות, לא זו בלבד שאפשר למדענים ולתיאורטיקנים של הגזע להציג את עצמם כממשיכיה של מסורת גרמנית ארוכה וייחודית, אלא סייע להתגבר על הבעיות שהניחה תורת התורשה הגנטית לפתחם של חסידי השקפת העולם הגזעית. יתר על כן, טיפוח תפיסה ויטליסטית של חיים אפשר לנתן את ההבחנה הפוזיטיביסטית בין עובדה לערך, בין המצוי לרצוי, ולהפוך את תורת הגזע למדע פוליטי או במילים אחרות: לחלץ את הביולוגיה מלפיתת החנק של המדע הפוזיטיביסטי ולכוננה כהשקפת עולם. עמדה זו ניצבה ביסוד הדרישה להכפפת המדע לצו האידיאולוגי ברייך השלישי ואפשרה את העלאתו של הגזע לדרגה של עיקרון עליון; הגזע נתפס אפוא לא רק כמצע להתחדשות לאומית, אלא כבסיס לכינונה של מערכת ערכים חדשה אשר אינה שואבת את סמכותה מכוחן של אמיתות אוניברסליות מופשטות, אלא מהסובייקטיביות העמוקה של החיים עצמם. השקפה זו, כפי שנראה, נתפסה כבעלת השלכות מרחיקות לכת לא רק על הבנת האדם, החברה וההיסטוריה, אלא אף על בעיות יסוד מטפיזיות ועל סוגיות בעלות אופי דתי ואמוני.

השפה הביולוגית החדשה אפשרה מנעד רחב של גישות אידיאולוגיות ואסטרטגיות מדעיות שסייעו בהתווייתה של השקפת עולם גזעית, ואף הייתה גמישה וכללית

דייה כדי להכיל יריבויות ומחלוקות פנימיות. המטפורות ההוליסטיות אפשרו הטמעה של עולם המושגים הביולוגי-גזעי במרחבי השיח המדעי והאינטלקטואלי וסייעו בניסוחה של קוסמולוגיה חדשה, שביסודה עמדה השאיפה להסדיר מחדש את מערכי היחסים הבסיסיים ביותר בין אדם לעולמו. עמדה זו זכתה לניסוחה הרדיקלי ביותר במשנתם של האידיאולוגים הנאצים שביקשו לעצב את הנאציזם במושגים כמו־דתיים, דהיינו כרליגיוזיות חדשה ומודרנית המבוססת על תמונת העולם הביולוגיסטית. רליגיוזיות זו, כפי שתידון בחלקו האחרון של הספר, לא נוסחה במושגים תיאסטיים ולא נסמכה על אמונה במציאות טרנסצנדנטית או באמת מטפיזית עליונה, אלא הוצגה כעמדה אקזיסטנציאלית וכדבקות פנימית של אדם באמת הטבועה בדמו.

ספר זה מבקש אפוא להאיר באור חדש את השקפת העולם הנאצית ולעמוד על התשתית הפילוסופית שביסודה. עם זאת, אין בכוונתו לטעון כי הנאציזם הציג משנה רעיונית סדורה, לא כל שכן אחידה; אין חולק כי בקרב רבים מבכירי ההנהגה הנאצית רבו היריבויות והמחלוקות בסוגיות של השקפת עולם והופגנה אקלקטיות רעיונית כמו גם גמישות ואופורטוניזם אידיאולוגי. ואף על פי כן, חרף היעדר מסגרת קוהרנטית או שיטתית ועל אף ריבוי העימותים והמאבקים שפרנסו את השיח ההגותי והאידיאולוגי ברייך השלישי, הציגה השקפת העולם הנאצית רשת מושגית בעלת לכידות פנימית שקיבעה הנחות יסוד בנוגע לשאלות אונטולוגיות ומטפיזיות, ואלה הקרינו על הגדרת הפוליטיקה, המדע, התרבות והדת ועל מסגורן. הנחות יסוד אלה שזכו לביטוי בכתבי הוגים, מדענים ותיאורטיקנים של גזע כבר בראשית שנות ה־20, שיקפו הלך רוח תרבותי כללי שחצה מגזרים ודעות פוליטיות, אך גובש במסגרת המתווה הרעיוני של הנאציזם־סוציאליזם לכלל אנתרופולוגיה פוליטית ייחודית בעלת עומק היסטוריוסופי. בכך חרגה השקפה זו מן ההגדרה הצרה של אידיאולוגיה והתגבשה לכדי מערכת מחשבה הוליסטית שנשאה לפרקים אופי של דת חלופית. השקפה זו הגשימה את כמיהתם של רבים מבני התקופה לתחייה תרבותית ורוחנית בעידן שנתפס כריקני, כחומרני וכמשולל רוחניות; היא אפשרה לנסח מערכת אמונה חדשה על אדני המדע המודרני ולהחיות את הרגש הדתי בעידן מחולן. בכך היא הציעה אתיקה חדשה ונקודת משען טרנסצנדנטלית לנוכח סכנת הניהיליזם המודרני ואובדן הערכים בעידן מות האלוהים.

מבנה הספר נגזר אפוא במישרין ממטרתו – שחזור השקפת העולם הנאצית כמערכת מחשבה הוליסטית המבוססת על עולם המושגים הביולוגיסטי. לאחר השער הראשון המוקדש לבחינת מקורות ההשקפה האיינטלקטואליים והתרבותיים של השקפת העולם הנאצית במסורת ההגות הגרמנית, שלושת חלקיו הבאים משחזרים שלושה מעגלי שיח: מדע־אנתרופולוגי, אידיאולוגי־פוליטי והיסטוריוסופי־איולוגי. חלוקה זו מאפשרת לעמוד על אופני ההטמעה השונים של עולם המושגים הביולוגיסטי ועל תרומתו לכינון מרחב סימבולי חדש באמצעות הגדרתם מחדש של יחסי אדם־עולם־אלוהים. בכך נבקש לבחון את עולם המשמעויות, הדימויים, הסמלים והנרטיבים שאפשרו את השינוי הערכי והתרבותי ברייך השלישי והכשירו את הקרקע לפוליטיקת הגזע הנאצית ולשוואה.

חלקו הראשון של הספר מתחקה אחר גלגוליהם ההיסטוריים של רעיונות הוליסטיים, ויטליסטיים ופנתאיסטיים בהגות הגרמנית למן שלהי המאה ה־18 ועד ראשית המאה ה־20. מטרת הדיון היא לעמוד על תהליכי הגזענות של רעיונות אלה במפנה המאה ה־20 ולהראות כיצד שימשו – כמו במקרה של ארנסט הקל (Ernst Haeckel) ויוסטון סטוארט צ'מברליין (Houston Stewart Chamberlain) – לניסוחה של מערכת אמונה חלופית שנסמכה על עולם המושגים הביולוגי המודרני. לאחר מכן נבקש לשרטט את האקלים האינטלקטואלי והתרבותי בגרמניה ערב מלחמת העולם הראשונה ונעמוד על צמיחתן של פרדיגמות הוליסטיות וכיוצנטריות כמענה למשבר התרבות ולשחיקת מעמדו של הפוזיטיביזם המדעי. לבסוף, נראה כיצד שימש עולם הסמלים הוויטליסטי גשר בין תפיסות רומנטיות־אסתטיות לפוטוריוזם טכנולוגי במסגרת ההגות הפטריוטית והפרוטופשיסטית במלחמת העולם הראשונה.

חלקו השני של הספר יעסוק בניסיונות לכונן תמונת אדם חדשה במסגרת אנתרופולוגיית הגזע בשנות ה־20 וה־30 באמצעות ניסוחם מחדש של יחסי הגוף־נפש. במסגרת זו נדון במעבר מתפיסות אנטומיות ומורפולוגיות של גזע לתפיסת גזע ביולוגית ונתמקד בגישתם של שלושה ממנסחיה המרכזיים של תורת הגזע באותה העת – פריץ לנץ (Fritz Lenz), הנס פֿ'ק גינתר (Hans F.K. Günther) ולדוויג פרדיננד קלאוס (Ludwig Ferdinand Clauß) – לשאלת

התורשה הנפשית, ובכלל זה לסוגיית הגוף-נפש והפרדוקסים הכלולים בה. נבקש להראות כיצד, בשל הבעייתיות הכרוכה בהוכחת מתאם בין תורשה גופנית לתורשה נפשית ומכורח הניסיונות להתגבר על הסתירה שבין הדטרמיניזם הביולוגי לחירות הרוח, טיפחו תיאורטיקנים אלה תפיסות ביולוגיות החורגות מגבולות ההסבר המכניסטי-סיבתי.

החלק השלישי דן בתרגום הנחות היסוד הגזעיות למסגרת של השקפת עולם כוללת המארגנת מחדש את כל תחומי החיים, הדעת והרוח סביב העיקרון ההוליסטי המגולם בגזע. דיון זה ממחיש כיצד ביקשו אידיאולוגים ואינטלקטואלים נאצים לייצר סינתזה לא רק בין מדעי הטבע למדעי הרוח, אלא גם בין מדע לאמונה, ולהמיר את תמונת העולם המכניסטית-קרטזיאנית בקוסמולוגיה ויטליסטית בעלת מאפיינים כמו-דתיים. בהמשך הדברים יודגם כיצד שימשה תמונת האדם ההוליסטית נקודת מוצא לניסוחן של פרדיגמות גזעיות-קולקטיביסטיות ולצידוק המבנה הפוליטי-טוטליטרי של המדינה הנאצית.

חלקו האחרון של הספר יוקדש לבחינת הניסיונות לעצב את הנאציזם כמערכת רליגיוזית המבוססת על תמונת עולם ביולוגיסטית. במסגרת זו נבקש לעמוד על טיבה של רליגיוזיות זו ולברר באיזו מידה נסמכה על דגמים דתיים קיימים ובאיזו מידה ערערה עליהם; נבקש להצביע על אופני החבירה של עולם המושגים הביולוגי עם רעיונות דתיים, ספיריטואליים ואוקולטיסטיים ונמחיש כיצד הוטענה השפה הפוליטית הנאצית במשמעויות כמו-גאוליות. נראה כיצד הביא שילובן של תפיסות מדעיות במיסטיציזם דתי ובפילוסופיית חיים ויטליסטית ליצירת דפוס אמונה חדש, ששחזר את הרגש הדתי מחוץ למסגרת הדתית המונותאיסטית וסייע בניסוחה של אתיקה חדשה ו"מחייבת חיים" הנאמנה לאינסטינקטים הטבעיים והגזעיים. עמדה אמונית זו נוסחה כמרד במורשת המונותאיסטית היהודית-נוצרית שנתפסה כתשתית הרוחנית והאתית של תרבות המערב וכמחוללת העיקרית של שקיעתה. אולם בד בבד עם דחייתה של התיאולוגיה, כפרו האידיאולוגים הנאצים בעולם המחשבה החילונית שכן ראו בו גלגול מחולן של עיקרי האמונה היהודיים-נוצריים, וביקשו לנסח במקומו גישה רוחנית ואתית המבוססת על אימננטיות ונסמכת על ההתנסות הסובייקטיבית-גזעית בעולם. גישה זו שנתיהדה בטיבה ובאופייה מאידיאולוגיות טוטליטריסטיות אחרות,

לבשה צורה של מרד תרבותי ורוחני שבמוקדו עמד היהודי. במהלך הדיון נבקש לעמוד על הניסוחים של עמדה זו ולהראות כיצד לבש המאבק ב"רוח היהודית" צביון של ציווי אתי פנימי ונהפך ציר מרכזי שסביבו התרחש היפוך הערכים בעולם המחשבה הנאצי. באמצעות עמידה על דפוסי החבירה של יסודות רציונליים ואי-רציונליים, מדעיים ומיתיים, נבקש להצביע על אופייה הייחודי של האנטישמיות הנאצית – אנטישמיות שנוסחה במושגים ביולוגיים אך אצרה בתוכה משמעויות ספיריטואליות, דתיות וגאוליות.

ההיבט האידיאולוגי וחשיבותו להבנת הנאציזם והשוואה

ספר זה אינו מתיימר להציע הסבר סיבתי לפוליטיקה הנאצית או למתוח קו מקשר בין הרעיונות המוצגים בו למדיניות הגזע ולשוואת יהדות אירופה. עניינו בשחזור האקלים הרעיוני שאפשר את מפעל ההרג הנאצי ובהבנת המנגנונים התרבותיים, האינטלקטואליים והפסיכולוגיים שסייעו ביצירתה של תרבות פוליטית בעלת דפוסים חסלניים אידיוסיןקטיים. בניגוד למחקרים אחרים הנוטים להמעייט ממשקלה של האידיאולוגיה הנאצית או לחלופין לכפור בעצם קיומה כמסגרת רעיונית לכידה ומשמעותית, הספר שלפנינו מבקש להתייחס בכובד ראש לרעיונות הנאציים ולהשפעתם בפועל. אף שעניינו העיקרי במנסחיה המוסדיים ובסוכניה של השקפת העולם הנאצית ולא בהתקבלותה ובאופני פרשנותה בציבור הרחב, הוא ממחיש כיצד תבקר הרעיונות הללו מרחבי שיח מגוונים וכיצד צמחו מתוך תשתית הגותית ענפה שנעדרה כל אפיון פוליטי אך הכילה מאפיינים גרמניים ייחודיים; כיצד התכתבו עם סמלים, דימויים ואמונות רווחים ומושרשים וכיצד הציעו אלה מענה כולל לחרדות ולמצוקות פסיכולוגיות של בני התקופה. הספר מתחקה אפוא אחר כינונו של המפעל האידיאולוגי של הנאציזם באמצעות ניתוח הגותם של מנסחיו השונים – מרכזיים ושוליים כאחד – ומדגים כיצד עמלו הוגים פוליטיים, אינטלקטואלים, מדענים, פילוסופים ותיאולוגים על ניסוחה של השקפת עולם טוטלית שהייתה אמורה להקיף את כל היבטי החיים ולהציע מענה לתחושה חריפה של משבר תרבותי, ערכי ורוחני.

מפעל אינטלקטואלי זה היה חלק מהגות כללית של משבר ששגשגה עוד קודם עליית הנאצים לשלטון וצבעה את מרחבי השיח האינטלקטואלי הגרמני בהקיפה

תחומי דעת מגוונים ובחצותה מחנות אידיאולוגיים ופוליטיים. הנאציזם ניכס דפוסי מחשבה, מוטיבים תרבותיים ותבניות לשוניות שגורות ויצק אותם אל תוך מערכת אידיאולוגית-פוליטית שהוטמעה בקרב הציבור הרחב באמצעות אינדוקטרינציה משוכללת ומערכת תעמולה אפקטיבית. עם זאת בל נטעה: תוצריה הירודים של התעמולה הנאצית, הוולגריזציה של השיח הציבורי והפוליטי, ההאחדה התרבותית ודיכוי חופש המחשבה ברייך השלישי, כל אלה אין בהם כדי לבטל את מורכבותם של הרעיונות שכוננו את השקפת העולם הנאצית או לפטור אותם, כדברי אחד ההיסטוריונים, כ"כאוס רעיוני" החסר כל בסיס אינטלקטואלי.³ כדי להבין את כוחה השכנועי של מערכת זו שפעלה ביעילות על גרמנים משכילים ועל הדיוטות כאחד, יש להכיר ראשית בערכה ובכוחה ליצור תמונת עולם שלמה ובעלת היגיון פנימי משל עצמה. מהלך זה אינו אפשרי ללא הבנה של התהליכים, המגמות ומקורות ההשראה ששאבה מהם מערכת רעיונית זו את מקור הלגיטימיות שלה; הוא נדון לכישלון ללא הבנה של מסורות, סמלים ודימויים מושרשים שהתכתבה עימם.

במידה מסוימת אפשר לשייך מחקר זה לגישה ההיסטוריוגרפית הוותיקה הטוענת ל"דרך גרמנית מיוחדת" (Sonderweg) והמצביעה על תהליכים היסטוריים ייחודיים במרחב הגרמני המודרני שסללו את הדרך אל הרייך השלישי. אולם מן הראוי להדגיש: חרף הניסיון להצביע על מגמות ודפוסי מחשבה שנתקיימו כשכבת עומק בתרבות הגרמנית למן ראשית המאה ה-19, אין בכונתנו למתוח חוט מקשר בין ערש הלאומיות הגרמנית לבין הרייך השלישי. תהליכים היסטוריים אינם דטרמיניסטיים ואי-אפשר לרדדם לרצף סיבתי בלבד. המציאות ההיסטורית היא שדה בלתי מוגבל של אפשרויות הלוכשות ופושטות צורה אגב משא ומתן עם תנאים מטריאליים ושיחיים משתנים תדיר. כך למשל, ניסוחם מחדש של רעיונות רומנטיים במסגרת מחשבת הגזע הנאצית אינו מעיד בהכרח על רצף מחשבתי או על המשכיות בעלת אופי גנאלוגי או דטרמיניסטי המובילים לכאורה מגתה אל גינתר. לכל היותר, יש בו כדי להצביע על נוכחותה של מסורת הגותית, ענפה ומושרשת שהיה אפשר לשוב אליה בצוק העתים, "לגלותה מחדש" ולהציגה כעמדה גרמנית בעלת מאפיינים לאומיים ייחודיים.

התמקדות הספר בשדה הרעיונות ובתהליכים תרבותיים, אין בה כדי להמעט מכוחם של הגורמים הכלכליים, המדינתיים והחברתיים – תנאי הכרחי לכל ניתוח היסטורי. אולם נוסף על אלה, עמדתנו העקרונית היא כי יש הכרח לחקור גם את מחשבת האדם ואת דעותיו ואמונותיו, שכן האדם, תרבותו ועולמו הפנימי נמנים אף הם עם הגורמים הסיבתיים של ההיסטוריה. אין די בהסברים כלכליים וחברתיים לעליית הנאציזם לשלטון כגון המשבר הכלכלי, האבטלה ההמונית והתסיסה החברתית בתקופת ויימאר, שכן אותם משברים כלכליים וחברתיים הביאו לעליית משטרים שונים ואף מנוגדים באופיים לנאציזם. באנגליה למשל נוסדה בעקבות המשבר הכלכלי בשנות ה-20 קואליציה לאומית שאיגדה שמרנים, ליברלים ואנשי לייבור. בארצות הברית הובילה התמוטטות הבורסה בשנת 1929 לרפורמות כלכליות וחברתיות ולמדיניות הניו-דיל של רוזוולט. רק שילוב אפיק פרשני נוסף שעניינו עולם המחשבה והתרבות, עשוי להבהיר מדוע תנאים כלכליים וחברתיים דומים הביאו במקומות שונים לתוצאות שונות.

לאחר מלחמת העולם השנייה כתב קונרד אדנאואר (Konrad Adenauer), קנצלר מערב גרמניה, כי "הנאציזם-סוציאליזם לא היה מצליח לתפוס את השלטון בגרמניה, אלמלא נמצאה בקרב שכבה רחבה של האוכלוסייה קרקע בשלה לזרעי הרעל שלו [...]". לציבורים רחבים בעם, ובכלל זה איכרים, בני מעמד הביניים, פועלים ואינטלקטואלים, לא הייתה הגישה האינטלקטואלית הנכונה.⁴ הנאציזם שלט בגרמניה 12 שנה בלבד. האם יש להניח כי בזמן כה קצר היו מסוגלים אנשים לעבור שינוי קיצוני כל כך? האם סביר לשער כי הנאציזם היה רוכש אחיזה בקרב ציבורים רחבים וזוכה בפופולריות כה רבה, לולא סיפק מענה לצרכים רגשיים, לחרדות ולבעיות יסוד שהיו מצויות בתודעה הקולקטיבית הגרמנית כבר קודם לכן?⁵ אידיאולוגיה אינה צומחת בחלל הריק, אלא נובעת משלל נסיבות חברתיות ותרבותיות קונקרטיות. על מנת שתכה שורש בתודעת ההמונים, עליה לענות על צרכים רגשיים ופסיכולוגיים של בני התקופה, להיות מעוגנת בשפה הקולקטיבית ומשוקעת בזרמי עומק תרבותיים.

4 אדנאואר בתוך: [1985] Butler 1992.

5 לדברי סבסטיאן הפנר (Sebastian Haffner), בשיא הפופולריות של היטלר, תשעה מכל עשרה גרמנים היו "תומכי היטלר, נאמני הפיהרר". ראו: Haffner 1978, 46.

אפשר כמובן לחלוק על מידת השפעתם של רעיונות ועל כוחם להניע בני אדם לפעולה. אפשר אף לקבל את הטענה כי חברות אנושיות הן עניין מורכב, רב-פנים ודינמי וכי הן אינן מונעות בהכרח בידי מערכות אידיאולוגיות או תיאוריות למדניות הנותרות על פי רוב נחלתן הבלעדית של אליטות משכילות מצומצמות. עם זאת, קשה לערער על תפקידן של השפה, התרבות ומערכות הסמלים והייצוגים שלה בעיצוב התודעה הקולקטיבית. אפשר כי האדם הממוצע אינו מבלה את ימיו בחיפוש אחר משמעויות קיומיות עמוקות, אך הוא זקוק למערכות סמלים כדי למשמע את עולמו ולאשש את קיומו בתוכו. הוא זקוק ללשון, לאמנות, לדת, למדע ולמיתוס כדי שיתווכו לו את המציאות. מערכות אלה נוצרות בתהליך דינמי ודיאלקטי הכולל הבנייה מלמעלה ופרשנות מלמטה. תהליך זה, כפי שהראה ארנסט קסירר (Ernst Cassirer), אינו תהליך סביל של שיקוף המציאות, אלא תהליך פעיל של האדם כ"הומו סימבוליקוס" המעצב והבונה את עולמו מחדש. אופן הסמלה חדש מכתוב אפוא תפיסה חדשה של מציאות, התפיסה החדשה יוצרת מציאות חדשה, והיא מובילה להסמלה חדשה.⁶ דינמיקה זו המתגשמת מכוח השפעה הדדית מתמדת בין המציאות לאופן הסמלתה, היא שעומדת בבסיס ההתפתחות התרבותית. ההכרה באדם כיצור המפרש והממשע את עולמו באמצעות סמלים, מציבה אתגרים חדשים לא רק לפתחו של האנתרופולוג, אלא גם לפתחו של ההיסטוריון שעניינו שחזור תרבויות העבר, הבנתן ופירושו, ועל אחת כמה וכמה בשעה שהוא מבקש לשחזר את התכניות ההכרתיות של בני התקופה ולשרטט מחדש מבני מחשבה ומסגרות אידיאיות ואמוניות מתוך החומר ההיסטורי שבידו. גישה זו משמשת במחקר שלפנינו כדי לחדור אל עולם המחשבה הנאצי באופן מעמיק, מבלי לוותר על נקודת מבט ביקורתית ומבלי לזנוח את מבט העל ההיסטורי והתרבותי. היא מסייעת בשחזור עולם המושגים, הסמלים והדימויים הנאצי מתוך שפתו הייחודית ומאפשרת לחדור אל הממד המצוי מעבר לאידיאה המודעת, מעבר לאידיאולוגיה המכוונת והמוצהרת, ממד שהוא בבחינת שכבת עומק בשפה ובתרבות.

אף שאין בגישה זו כדי להסביר את המעבר ממילים למעשים בעיקר כאשר דברים אמורים במעבר מרטוריקה אנטישמית לפרקסיס פוליטי של השמדה

בפועל, מתודולוגיה זו עשויה לספק מענה מסוים לחולשתם של ההסברים האינטנציונליסטים המתמקדים בהבנת המדיניות הנאצית כתולדה של כוונה אידיאולוגית ברורה, ולהציע אסטרטגיה חדשה לבחינת הקשר שבין השפה הנאצית לכוונה, בין הצהרות טקטיות לאסטרטגיה כללית. גם מבלי לטעון לקשר סיבתי בין רעיונות למעשים, בין אידיאולוגיה למדיניות בפועל, הנחת המוצא כאן היא שלא תיתכן הבנה מלאה של המעשה הפוליטי ללא בחינה של מערכת הסמלים הקיבוציים, הדימויים הכלליים והתבניות הלשוניות והמטפוריות המכוננים את המרחב התרבותי-נורמטיבי והמקנים משמעות ותוכן למכלול הפרקטיקות החברתיות והפוליטיות. גישה זו יש בה גם כדי לאתגר כמה מהנחות היסוד בגישתם של היסטוריונים פונקציונליסטים המחויבים להיסטוריה מבנית וחברתית של הנאציזם והנוטים להפחית ממשקלה של האידיאולוגיה ומכוחם ההסברי של רעיונות בהיסטוריה. היסטוריונים אלה מסבירים את תהליכי ההקצנה של המדיניות הנאצית כפועל יוצא של מבנהו המבוזר ורבי-הסתירות של המשטר הנאצי ושל תהליכים ביורוקרטיים אימפרסונליים שהביאו לייזום מדיניות ההשמדה "מלמטה", משכבה של פקידים בדרגי ביניים ומטה. לשיטתם, מאחר שאין בנמצא כל הוכחה שהפקודה לביצוע הפתרון הסופי ניתנה על ידי היטלר, יש לחפש את הסיבות והגורמים שהביאו להשמדת היהודים בדרגי הביניים ובפקידות המקומית בשטחי הכיבוש הנאצי. המבנה הפוליקרטי של המשטר הנאצי ומאבק הסמכויות בין הגופים לרשויות השלטון – שהוחרף על רקע אירועי המלחמה – הובילו פעמים רבות למבוי סתום ודחפו את הממונים בשטח לאמץ את הפתרונות הקיצוניים ביותר. אולם גם אם נקבל את הנחת המוצא של ההיסטוריונים הפונקציונליסטים, אין בכך כדי להמעיט ממשקלה של האידיאולוגיה בכל האמור בהתוויית הכיוון הפוליטי הרצוי או כזה שנתפס כרצוי על ידי היטלר ובכירי המפלגה. אם – כפי שטען למשל ההיסטוריון הבריטי איאן קרשו (Ian Kershaw) – העיקרון המניע ברייך השלישי היה "לכוון לדעת הפיהרר", ובו יש לראות את "אחד הכוחות המניעים של הרייך השלישי" שהביאו "לידי יזמות שהתמקדו במימוש יעדי החזון של הדיקטטור"⁷, כי אז יש טעם לשאול מה היה קורה אילו היה מציג היטלר חזון אידיאולוגי אחר, ואם היה בו כדי לייצר אותה תהליך של הסלמה מצטברת שהוביל אל הפתרון הסופי.

7 קרשו 2005 [1998], 23. את הציווי "לעבוד למען הפיהרר" טבע בשנת 1934 ורנר וילקינס (Werner Willikens), מוכיר המדינה במשרד החקלאות הפרוסי.

עבודות חלוציות כדוגמת אלה של ראול הילברג (Raul Hilberg), קרל שלוינס (Karl Schleunes) וגן עלי (Götz Aly) הרימו תרומה רבת משקל להבנת השיקולים הפרגמטיים והתועלתניים שחברו לאינטרסים צרים של קבוצות כוח ברייך השלישי, ואלה יצרו דינמיקה של הקצנה שהובילה בסופו של דבר למדיניות של רצח.⁸ אולם התמקדותם במבנים הפוליטיים והכלכליים אגב המעטה במשקלה של האידיאולוגיה הנאצית, הותירה את שאלת המניע להשמדה ללא מענה; מן ההיסטוריה אנו למדים על חברות רבות שנשלטו בידי משטרים בעלי מבנה פוליקרטי ורבי־סתירות ועם זאת לא חוללו רצח עם. "מבנים", כפי שכתב יהודה באואר, "אינם יכולים להסביר מדוע ביורוקרטים שולחים בני אדם אל מותם; הם יכולים להסביר כיצד עשו זאת וכיצד השתלב הדבר בהקשר של מסורותיהם החברתיות".⁹ גם אם נאמץ הסברים הרואים בתהליך ההשמדה חלק מתוכנית רציונלית לארגון כלכלי־דמוגרפי מחודש של מזרח אירופה באמצעות יישובם של גרמנים על חשבון קבוצות אתניות אחרות, כפי שטען למשל עלי, אין להתעלם מההיבט האידיאולוגי אשר התווה את מכלול השיקולים הכלכליים, הביורוקרטיים והאדמיניסטרטיביים וקבע את סדרי העדיפויות באשר לאוכלוסיות השונות.¹⁰ כדי להסביר מדוע הושמדו בשיטתיות דווקא היהודים ולא קבוצות אחרות שאכלסו את המרחב המזרח אירופי, אין להוציא מן המשוואה את המניע האנטישמי.¹¹ יתרה מכך, אם המניע לרצח היהודים היה בעיקרו רציונלי

8 ראו: Hilberg 1961.

9 באואר 2008 [2001], 38.

10 ראו: Aly and Heim 1991; Aly 1995.

11 ההיסטוריון הישראלי דן מכמן הצביע על חולשתם של הסברים התולים את רדיפת היהודים במניעים בעלי אופי כלכלי־פרגמטי והראה כי המדיניות הכלכלית הנאצית כוונה לא רק להפקעת הונם ורכושם של היהודים, אלא למחיקת כל השפעה יהודית על הכלכלה והתעשייה בגרמניה. לידו, ללא הבנה של היסודות האידיאולוגיים והתרבותיים שקשרו בדמיון העממי את דמות היהודי עם רדיפת ממון, עם עורמה ועם תאוה בלתי־מרוסנת לשררה, אי־אפשר להבין מדוע נמשכה רדיפתם הכלכלית של היהודים ואף הורחבה במקביל ולאחר השמדתם הפיזית. הנאצים לא הסתפקו אפוא בהכחדתם הפיזית של היהודים, אלא ביקשו לחסל את הרוח היהודית בכללה, דהיינו למחוק את עקבותיה של המורשת היהודית מן התרבות וההיסטוריה ולאייץ כליל את ההשפעה שנוקפה לחובתה בגרמניה ומחוצה לה. בכך, לטענת מכמן, נבדלת רדיפתם הכלכלית של היהודים ממעשי שוד וגזל אחרים כלפי עמים או מיעוטים אחרים בהיסטוריה. Michman 2017.

ונבע מתוכנית על דמוגרפית-כלכלית ליישובם מחדש של גרמנים בגבולותיו המזרחיים של הרייך, כי אז יש להסביר מדוע נרצחו יהודים גם בצרפת, ביוון, בנורווגיה ובהולנד. מדוע תכננו הנאצים להשמיד אוכלוסיות יהודיות בצפון אפריקה, בפלשתינה ובמקומות נוספים שביקשו לכבוש? שאלות אלה נותרות אפוא ללא מענה.

חולשה דומה אפשר למצוא גם אצל היסטוריונים חברתיים, סוציולוגים, חוקרי תרבות ופילוסופים פוליטיים התרים אחר תיאוריה כוללת ונוטים לראות בנאציזם מקרה פרטי של תופעה היסטורית רחבה. פרשנים אלה מצביעים על המבנה, על המנגנונים ועל המאפיינים התפקודיים המשותפים למשטר הנאצי ולמופעים פוליטיים אחרים בני זמנו (פשיסטיים, טוטליטריים) הגוברים לכאורה על ההבדלים האידיאולוגיים והתרבותיים ביניהם. הגם שמקצת הניתוחים ההשוואתיים אינם נמנעים מעיסוק באידיאולוגיה, הם רואים בה כממלאה תפקיד אינסטרומנטלי בלבד, בבחינת אמצעי של שכנוע וגיוס המונים. מחקרים אלה אינם מתחשבים דיים בכוחה הפעיל של התרבות ביצירת הערכים המארגנים של החברה ובהבניה הסמלית של הלכידות החברתית הייחודית לכל משטר ומשטר. בדומה למחקרים הפונקציונליסטיים, גם חולשתם של ניתוחים אלה נעוצה בהעדפה של מבנים על פני תכנים, פונקציות על פני מניעים.

אפשר כמובן לחלוק על טיבה האמיתי של האידיאולוגיה הנאצית – אמונה אמיתית או מכשיר למטרות של שליטה וגיוס פוליטיים. ברם נראה כי סוגיית דבקותם האידיאולוגית של מנהיגי המפלגה וטוהר כוונותיהם של המנסחים המרכזיים של הנאציזם-סוציאליזם מוגבלת בחשיבותה ההיסטורית ואינה מעלה או מורידה דבר, בשעה שאנו נדרשים לבחון את יעילותה של האידיאולוגיה בעיצוב תודעת ההמונים ובכוחה להניעם לפעולה. כל מערכת פוליטית – גם משטר דיקטטורי המתבסס על טרור ואינדוקטרינציה פוליטית – זקוקה לתמיכה וללגיטימציה ציבורית כדי להתקיים ולשגשג. גם גישות היסטוריוגרפיות הרואות בתעמולה את ההסבר העיקרי לכוח משיכתו של הנאציזם מכירות בכך כי לא תיתכן תעמולה ללא תכנים. המדיום כשלעצמו אינו כוח הסברי מספק, וללא מערכת מבוססת של רעיונות וסמלים לא היו מצליחים מנגנוני התעמולה הנאציים להבנות תמונת מציאות כה משכנעת וסוחפת.

בעשורים האחרונים התחזקה הנטייה בקרב החוקרים להותיר מאחור את הפולמוס בין האינטנציונליסטים לפונקציונליסטים ולאמץ הסברים מורכבים ורב-סיבתיים, המתארים את מדיניות ההשמדה כשילוב של מניעים אידיאולוגיים ומניעים תועלתניים-פרגמטיים. מחקרים שנערכו בגרמניה בסוף שנות ה-90 של המאה הקודמת והתמקדו במדיניות ההשמדה הנאצית במזרח אירופה ובצרפת, הצביעו על דיאלוג הדוק בין גורמי השטח, יוזמי ומבצעי ההשמדה בפועל, לבין האליטה האידיאולוגית בברלין. ממצאים אלה שפורסמו באסופת מאמרים שנערכה בידי ההיסטוריון אולריך הרברט (Ulrich Herbert), חיזקו את ההנחה בדבר היותה של מדיניות ההשמדה תהליך של הקצנה מצטברת, אך בד בבד הראו כיצד סיפקה האידיאולוגיה את מעטפת הלגיטימציה לפשעים וכיצד הניעה את הבחירה בפתרונות של רצח על פני חלופות אחרות. תהליך ההשמדה, כפי שהוא עולה ממחקרים אלה, היה תולדה של אידיאולוגיה ומניעים נסיבתיים, של חברת יסודות רעיוניים ותועלתניים. לדברי הרברט, עולמם המנטלי והערכי של דרגי ההנהגה של הסיפ"ו (משטרת הביטחון) והאס"דה (שירות הביטחון), מפקדי האיינזצקומנדו ומארגני הגירושים ההמוניים, עוצב במסגרת הימין הסטודנטיאלי הפולקסיסטי שזכה כבר בראשית שנות ה-20 במעמד של בכורה באוניברסיטאות.¹² האידיאולוגיה שפשתה באוניברסיטאות הייתה אנטישמית קיצונית אך בה בעת אליטיסטית במובהק; היא שללה את האנטישמיות העממית, הפוגרומים והרדיפות האלימות בעלות הגוון הרגשי ותמכה בפתרון "רציונלי", מאורגן וחקיקתי לבעיית היהודים. מטען אידיאולוגי זה הוא שעיצב את השקפת עולמם של מחוללי השואה לכדי עמדה כללית, ש"אפשרה ליחיד לעשות את הדבר 'הנכון' ולבחור את הקיצונית ביותר מבין החלופות האפשריות לפעולה, ללא הרהור או דיון, אך גם ללא פקודה ברגע 'המבחן'.¹³

סוגיית הקשר בין עולמם האידיאולוגי של מארגני השואה לאנטישמיות הגזענית הרדיקלית שהורתה בחוגי האקדמיה הגרמנית, רלוונטית למחקר שלפנינו. קשר זה מדגיש את החשיבות שבהבנת התשתית העיונית, הפילוסופית

12 הרברט 2001, 39-41.

13 שם, 40.

והמדעית שהעניקה לאידיאולוגיה זו מכובדות ותוקף רציונלי; הוא ממחיש את חשיבותן של האליטות הרעיוניות באקדמיה הגרמנית ומחוצה לה בעיצוב פני הדור הצעיר בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה, דור שהפך ברבות השנים לאליטה הביצועית של הפתרון הסופי. היבט זה אף זוכה למשנה תוקף על רקע הפרופיל האישי והקבוצתי של האנשים שהגו, תכננו וביצעו את מפעל ההשמדה הנאצי. ההיסטוריון הגרמני מיכאל וילדט (Michael Wildt) שבחן את הרקע וההתפתחות האינטלקטואלית של 221 אנשי אס־אס ששימשו בתפקידי מפתח במשרד הראשי לביטחון הרייך (RSHA) בשנים 1939–1945, מצא כי היו קבוצה הומוגנית מבחינת הגיל והשיוך החברתי והראה כיצד הונעו בידי אידיאולוגיה גזענית ואנטישמית קיצונית. צעירים אלה השתייכו לדור שחווה את מלחמת העולם מהבית ועבר את תהליך החברות הפוליטי בצל התהפוכות והמשברים בתקופת ויימאר; הם היו חדורים להט אידיאליסטי ורצון נחוש לשנות את פני החברה המנוונת והחומרנית גם במחיר קעקוע היסודות החוקתיים של המדינה הגרמנית וריסוק מערכת המשפט. בהנהגתם, טען וילדט, היה ה־RSHA לגוף אידיאולוגי וביצועי החותר למימוש חזון קהיליית עם (Volksgemeinschaft) גרמנית וטהורה מבחינה גזעית.¹⁴ גם ההיסטוריון הישראלי יעקב לזוביק מביא בספרו עדויות רבות לאדיקותם האידיאולוגית של אייכמן ועוזריו ומראה כי עמדתם האידיאולוגית הייתה ללא פשרות גם אם מהולה במידה לא מבוטלת של פרגמטיזם.¹⁵ מחקרים אלה משרטטים דיוקן של פקידות נאצית החדורה תחושה של שליחות אידיאולוגית והמשתמשת בבירוקרטיה המדינית למימוש חזונה הגזעני והאנטישמי. אפשר אפוא לומר כי דווקא האנטישמיות האינטלקטואלית ולא העממית, היא שהתוותה את דרכה של האליטה הבירוקרטית הנאצית.

14 Wildt 2002. חברי הקבוצה היו אנשים צעירים ומשכילים שבאו משכבת הבורגנות ומן הרובד העליון שבחברה; רובם המכריע היו בעלי תעודת בגרות, שני שלישים מהם סיימו לימודים אוניברסיטאיים, וכשליש החזיקו בדרגת דוקטור, רובם במשפטים.

15 לזוביק 2001, 42.

על אף הבוז הגלוי שרחשו רבים מבכירי המפלגה לדמות האינטלקטואל שתואר כמי ששרוי בעולמן של האידיאות ותלוש מן המציאות הקונקרטית והמעשית, עד שנת 1930 היה לאינטליגנציה הגרמנית ייצוג גבוה במיוחד במפלגה הנאצית. במציאות הפוליטית והחברתית לאחר המלחמה חשו אינטלקטואלים רבים מנושלים ממעמדם ומנוכרים לסביבתם וביקשו להשיג לעצמם מעמד של מיעוט אליטיסטי שיבדילם מן ההמון. הללו מצאו במפלגה הנאצית תרופה שכנגד לרעות החולות שהביאה איתה חברת ההמונים של ויימאר.¹⁶ לאינטליגנציה היה אפוא תפקיד מכריע בביסוסה ובהטמעתה של האידיאולוגיה הנאצית בקרב הציבור הגרמני.¹⁷ האקדמיה הגרמנית שהייתה באופן מסורתי מעוז של לאומנות גרמנית אינטגרליסטית ובדלנית, הפכה בראשית המאה ה־20 לקול מרכזי בהתנגדות לתהליכי המודרניזציה והליברליזציה של החברה הגרמנית. זיקתם הכללית של האינטלקטואלים הגרמנים לרעיונות המהפכה השמרנית ולפסימיזם התרבותי והתנגדותם לתרבות ההמונים הקפיטליסטית של ויימאר, קירבה אותם באופן טבעי לחלק מהמסרים שהשמיעה התנועה הנאצית. עם עליית הנאצים לשלטון והפריחה הכלכלית בשנות ה־30, יותר ויותר אינטלקטואלים ואנשי אקדמיה היו מוכנים לקחת חלק פעיל בפוליטיקה ולהכשיר בדרכים שונות את המדיניות הנאצית. ניתן לומר כי האנטישמיות הרדיקלית במאחזים האינטלקטואליים והאקדמיים היא שהכשירה את הקרקע באופן ייחודי להתפשטותה של האידיאולוגיה הרצחנית בקרב האוכלוסייה הרחבה.¹⁸

16 Kater 1983, 47.

17 באואר 2008 [2001], 42.

18 שם, 43-46, 123. גם שאול פרידלנדר גרס כי האנטישמיות שהחזיקו בה רבים בקרב האוכלוסייה הגרמנית לא הייתה בשום פנים בעלת אופי ג'ינוסידי, אך לא היה בכך די כדי למנוע התנגדות יעילה ל"אנטישמיות הגואלת" והחסלנית שהנהיגה האליטה של המפלגה הנאצית. ובלשונו: "בקרב האליטות המסורתיות ובקרב האוכלוסיה הרחבה התבטאו הגישות האנטי־יהודיות לרוב בהסכמה שבשתיקה או בדרגות שונות של ציות [...] נראה שרוב הגרמנים, אף שהושפעו בלי ספק מכל מיני צורות של אנטישמיות מסורתית וקיבלו בקלות את הפרדת היהודים, נרתעו מאלימות נרחבת נגדם, ולא קראו לא לגירושם מן הרייך ולא להיסולם הפיזי". פרידלנדר 2006 [1997], 16.

מה היה אפוא טיבה של אידיאולוגיה זו שטופחה בידי האליטות האינטלקטואליות ושהיה בה כדי לספק מענה לרחשי לב של ציבורים רחבים בחברה הגרמנית? באיזו מידה שיקפה תהליכי רוחב היסטוריים ועד כמה הייתה פרי מגמות עומק תרבותיות? מה היו מקורות ההשראה הרעיוניים שלה ובאיזו מידה נשענה על יסודות מדעיים? כיצד סיפקה מסגרת רעיונית ומושגית כוללת שהיה בה כדי ליצור עולם ערכי ונורמטיבי חדש ולהניע בני אדם לפעולה? שאלות אלה עומדות אפוא בבסיס המחקר שלפנינו.